

4. Джонстон Д. Брюс Высшее образование в США в 2000 году // Перспективы. – 78/79. 1992. – № 3. – С. 225–238.
5. Козаков В. А. Освіта, виховання та контроль навчання у вищій школі. – К.: КДЕУ, 1996. – 121 с.
6. Освіта України в перехідний педігод. – К.: Міжн. фонд відродження, 1997. – 84 с.
7. Саймон Б. Общество и образование. – М.: Просвещение. – 1989. – 200 с.
8. Сучасні системи вищої освіти: порівняння для України / Под ред. В.Зубко. – К.: МАУП–МКА, 1997. – 208 с.
9. Хюсен Т. Современные тенденции развития образования // Перспективы. – 1983. – № 1. – С. 35–41.
10. Яблонський В.А. Вища освіта України на рубежі тисячоліть: Проблеми глобалізації та інтернаціоналізації. – К., 1998. – 228 с.

Постой А.В.
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова

УЧИТЕЛЬ У ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ М.І.ПИРОГОВА

Наукова, творча праця відомого вченого М.Пирогова та той спадок, що він залишив, не вичерпуються тільки творами, статтями, циркулярами. Величезний пласт безцензурних думок і поглядів на систему освіти в Росії загалом, значення, роль та місце викладача та вчителя в ній, знаходимо в численних листах М.Пирогова, адресованих як своїм близьким, друзям, родичам, однодумцям, так і в неофіційному листуванні з посадовцями різних рангів.

Будучи особою уразливою, що захоплюється справою і глибоко поринає в пізнання її сутності, М.Пирогов часто в особистих листах звертався до освітянських та наукових проблем, які повністю заповнювали його думки та помисли. Навіть у листі до Є.Березіної (осінь 1842 року) свої почуття до коханої хірург порівняв з любов'ю до науки: *“Наука поставила мене над натовпом, наука змусила мене любити істину, наука допомогла мені розвинути святу ідею про обов'язок до такого рівня, що саме почуття*

підкорив цій ідеї і готовий холоднокрівно вмерти, якщо обов'язок, покладений на мене наукою буде вимагати цього... Вдячність моя до обраної мною науки не пропаде до кінця мого життя: я люблю мою науку, як може тільки любити син рідну матір” [1].

Зважаючи на виняткову роль науки, якій відводив пріоритетне місце у формуванні педагогічних прийомів та навичок майбутнього вчителя, М.Пирогов в одному із листів із Гейдельберга вказував на існування тісного взаємозв'язку між наукою та навчанням. “Хто учить, – наголошував вчений, – той також рухає науку вперед, а хто рухає її вперед, той також учить” [2]. У цій єдності Микола Іванович вбачав ключ до самовдосконалення творчих особистостей. Йдучи вказаним напрямком учителі матимуть змогу добиватися максимальних навчально-виховних результатів.

Лист, витяг із якого ми щойно цитували, побудований у формі диспуту між двома педагогами на тему особливостей роботи вчителя у гімназичному класі та студентській аудиторії. В уста одного із опонентів М.Пирогов вклав сакраментальну думку про обов'язок вчителя бути педагогом. На професора цей імператив не поширювався. Останній мав бути авторитетним викладачем і відомим вченим.

Значну увагу автор приділив відомим із його попередніх статей та циркулярів міркуванням щодо вироблення вчителем вміння володіти увагою класу, стежити за реакцією учнів на його слова. Втрата контролю над аудиторією, зосередження її уваги на предметах та явищах, не пов'язаних з засвоєнням навчального матеріалу, є згубними як для самого вчителя, так і для учнів. Педагог, що не стежить за тим, “чим зайнята голова кожного учня”, на думку М.Пирогова, не має жодних вчительських перспектив. Але головне, чому має присвятити роботу вчитель – це створенню невимушеної обстановки, в умовах якої учні класу мали б змогу висловлювати критичні судження з будь-яких питань навчального, виховного та адміністративного характеру. Саме в умінні розвинути в учнях критичне мислення автор листа вбачає головний зміст педагогічної праці.

М.Пирогов вважав категорично неприйнятним механічне перенесення університетських методів викладання на ґрунт середньої школи. Для нього це “страшне нерозуміння справи з боку гімназичного вчителя, коли він має

професорські замашки і з висоти кафедри кидає лише високі погляди на шкільну аудиторію” [3].

У приватній кореспонденції М.Пирогова інколи знаходимо думки, які дозволяють розширити, уточнити чи деталізувати міркування, висловлені ним у працях публічного характеру. Деяким проблемам він часом надавав невинуватеної значущості. Суперечливі аналогії, порівняння та узагальнення зустрічаємо при ознайомленні з листами, написаними вченим у Гейдельберзі. Так, генеруючи ідею децентралізації університетської освіти, виступаючи за її автономність, у листі від 5 квітня 1863 року він ставить цей суто адміністративний захід у цілковиту залежність від можливості подальшого “загальнолюдського прогресу в освіті і науці.” Інший приклад. Доводячи переваги наочного навчання, М.Пирогов вимагав перенесення його будь-якими засобами із німецького на російський ґрунт, вказуючи, що “наочності треба навчати наших професорів” [4]. Такою констатацією вчений фактично визнав недостатніми заходи щодо розповсюдження наочності у російських школах, у тому числі й своїх, під час перебування на посадах попечителів Одеського та Київського навчальних округів.

Напевно найбільше випадають із контексту публічних висловлювань Миколи Івановича його приватні міркування про можливість допуску до навчання в університеті представників незаможних соціальних груп. Вірогідно, через існуючі розбіжності між офіційним і конфіденційними поглядами упорядники радянських збірників педагогічних творів жодного разу не публікували повного тексту названого листа вченого.

Нагадаємо, усталеною і багато раз тиражованою радянськими пироговознавцями точкою зору на зазначену проблему була відповідь Київського попечителя дружині генерал-губернатора: “Я стою на тому, щоб відкрити доступ до університету усім громадянам, усім членам суспільства” [5]. Усією попередньою і подальшою діяльністю М.Пирогов не давав підстав для сумнівів у непохитності обраної позиції. Доказами того є сприяння у відкритті недільних шкіл для незаможних верств населення у Києві.

Однак познайомившись із організацією системи відбору кандидатів для вступу до вузу в Німеччині, вчений переглянув свою позицію. Західно-європейський університет не був становим, проте при вступі віддавав пе-

ревагу представникам привілейованих суспільних прошарків. Ця ідея глибоко запала до душі мислителя. У ній він побачив відповідь на хвилююче його питання про долю вітчизняної науки, якій, як зазначалося, надавав першочергового значення.

За спостереженнями Миколи Івановича науковий прогрес Німеччини став можливим завдяки існуючій системі прийому абітурієнтів до університету. Вона базувалася на політиці сприяння при вступі до вузу вихідцям із заможних сімей. “А у нас, – порівнював М.Пирогов, – штучний стимул – права по службі та казенний хліб притягнув до наших університетів пролетарів” [6]. У цьому він вбачав “явну ненормальність”, яку необхідно обов’язково виправити.

Переконаність мислителя у необхідності розвивати науку лише силами привілейованих суспільних прошарків є глибоко хибною. З погляду сьогодення ми не вбачаємо потреби доводити очевидне. Адже історія Росії, особливо новітнього періоду, знає величезний пласт прикладів коли творцями наукових звершень ставали вихідці із непривілейованих станів. Почасти вони зберігали і примножували здобутки вітчизняної науки.

Проявляючи інтерес до розвитку наукової та виховної роботи у вищій школі, М.Пирогов навіть у приватному листуванні порушував питання про якісний склад університетського корпусу викладачів. У листі до баронеси Е.Раден (лютий 1862 року) М.Пирогов заявляв, що в університетах ще не склалися умови для плідної, творчої роботи викладачів, а їх самих катастрофічно не вистачає не лише у вузах, а і в середніх школах. Але й той склад, який є далеко не відповідав тим вимогам, що пред’являв М.Пирогов до вчителя. Своїй давній приятельниці вчений із роздратуванням писав: *“Нехай мене за це поб’ють, але я залишуся при своїй думці. Нехай краще не обманюють людей і не дають обманювати себе. 25, 50 і 100 років існують наші університети, і ми дійшли, нарішті, до того, що ніяких викладачів ми не маємо...”* [7].

У 1864 році, на момент перебування у Гейдельберзі, ситуація кращою не стала. Проте за кордоном, вдалині від Батьківщини вона не видавалася такою катастрофічною. Тут, на німецькій землі, у М.Пирогова з’явиться можливість абстрагуватися від російських реалій і повністю віддатися уза-

гальненням особистих спостережень за системою викладання та ролі в ній професорів як у Німеччині, так і у вітчизняних університетах.

Спираючись на власний педагогічний досвід, вчений поділяв увесь професорський загаль на чотири групи. В одному із листів від 12 січня 1864 року М.Пирогов перелічує усі категорії, вказуючи при цьому на характерні ознаки кожної окремо. До першої він відносить невеликий загін талановитих ораторів, що вміло користуються живою мовою. До другої групи належать професори, які автором листа названі “університетським скарбом”. Це особи, що не мають ораторського хисту, але добре знають свою справу і вміють передавати свої знання студентам. Третя – молоді спеціалісти, які знають мало, але твердо. І, нарешті, четверту групу, за висловом М.Пирогова, становлять “коментатори важких місць із посібників для початківців і укладачі записок, які вони обов’язково друкують – це необхідна умова” [8].

З огляду на відвертість Миколи Івановича щодо своєї мимовольної пристрасті до викладачів-початківців, до яких багато років тому сам належав, він дає чимало цікавих порад молодим педагогам вищої школи. Ділячись своїм педагогічним досвідом, вчений застерігав молодих викладачів, доцентів, їхніх наставників від необдуманого форсування подій, від намагання одразу читати увесь лекційний курс, не опанувавши глибоко і всебічно наукову дисципліну. *“Живо пам’ятаю як важко було справлятися в перший період з величезним матеріалом, як він зростав і нещадно знесилював мене на кожному кроці. Не дай боже розпочинати педагогічну діяльність систематичним викладанням цілої науки”* [9], – емоційно закликав М.Пирогов не повторювати його помилок. Учений радив доцентам всіляко розповсюджувати цю думку в середовищі студентів, адже багато з них оберуть справою свого життя педагогічну діяльність.

У цьому листі автор звертається до задовнених проблем російських університетів, зокрема до незадовільного забезпечення їх підручниками, посібниками, дидактичними матеріалами і сам пропонує вихід із ситуації. Він вважає, що поліпшити матеріально-технічну базу вищої школи попервах можна силами професорсько-викладацького складу. Розроблені доцентами та професорами цикли лекцій з тої чи іншої навчальної дисципліни вчений пропонував видавати коштами університету. А щоб пробудити зацікавленість до

цієї справи самих викладачів, рекомендував вченим разом зараховувати видану навчальну літературу замість докторської чи магістерської дисертації. “Я вважав би, – зазначає автор листа, – при нашій убогості, таку книгу корисною не менше дисертації” [10].

Про потребу в навчальній літературі для вищої школи йдеться і у попередньому листі із Гейдельберга від 3 жовтня 1863 року. В ньому ще відсутні наміри використати інтелектуальний потенціал викладачів для видання навчальних посібників, проте чітко розписана схема підготовчої роботи студентів до сприйняття лекцій його курсу. Преамбулою циклу занять мало стати обов’язкове знайомство аудиторії з основами науки, що буде викладатися. Неоціненну роль в опануванні азбуки дисципліни і мав відіграти підручник.

Внесення Миколою Івановичем коректив у форму організації та проведення лекцій на цьому не завершилося. В цьому ж листі вчений пропонував внести кардинальні зміни в структуру лекції, рекомендуючи її проводити лише з тих питань, які студентам залишаються незрозумілими або не знайдуть достатнього висвітлення в підручнику. “Спосіб роз’яснення, – вказує М.Пирогов, – залежав би звичайно від особистості викладача, від самої аудиторії і від властивостей самого предмету” [11]. А сама лекція мала проводитися або у формі бесіди, або ж у формі послідовного викладання проблемних питань.

Ряд опосередкованих порад і рекомендацій М.Пирогов дає молодим вчителям у листах, адресованих сину Володимиру. Звертаючись до нього як до педагога (у 1879 році Володимир Пирогов став доцентом кафедри всесвітньої історії), він радить сину в першу чергу вивчати “той ґрунт, який збираєшся обробляти”. Своїх слухачів початкуючий викладач повинен вивчити досконально. Для цього батько рекомендує сину скласти на дві-три лекції наукову записку, яку слухачі мають ретельно законспектувати, а зміст вивчити. Знайомство з аудиторією має відбуватися після ознайомлення слухачів із запискою. Поставлені ними питання, зроблені зауваження, аргументовані пропозиції – це не тільки ґрунт для умовиводів про індивідуальні якості слухачів, а й підстава викладачу пояснити непорозумілості в матеріалі чи прокоментувати їх.

Педагог вищої школи має постійно працювати над удосконаленням своєї дикції. З цією метою М.Пирогов рекомендував сину перед кожною лекцією проговорювати її вголос. В одному із листів він зокрема, зазначав: *“Прочитай (перед лекцією, вголос, у себе вдома) раз у себе написане з почуттям, з толком, з розтановками”* [12]. Красномовність, вів далі вчений, можна розвинути лише шляхом практичних вправ. “Ораторами стають, поетами народжуються,” – любив повторювати давнє латинське прислів’я вчений-новатор.

Молодому доценту краще проводити заняття з невеликою кількістю слухачів. Необхідним фактором М.Пирогов вважає незначну чисельність слухачів в аудиторії його сина, адже це “не відволікає в різні боки, не робить марнословним, не дає приводу гнатися за ефектом” [13].

Питання підготовки майбутніх лекторів були настільки важливими в системі виховання науково-педагогічної зміни, що в одному із листів від 4 квітня 1879 року вчений писав: “Лекції, які будеш читати, замінюючи собою іншого, потребують ще більшої обережності і серйозної підготовки, щоб не оконфузитися і не сконфузити своїх слухачів, коли повернеться справжній доцент” [14].

У разі, якщо молодому викладачеві випаде нагода не тільки читати лекції замість доцента, а й підміняти його на екзамені, М.Пирогов радив бути особливо обачним, делікатним і тактовним у взаєминах зі студентами. До них не варто ставитися надто суворо, як і поблажливо, “необхідно вправно лавірувати, щоб не настроїти проти себе і слухачів і товаришів” [15]. Персонально звертаючись до сина, вчений рекомендував йому перед іспитами зустрітися окремо з доцентом і екзаменованою аудиторією для того, щоб познайомитися із студентами та отримати від викладача, що проводив заняття, характеристику кожного.

У приватному листуванні із Володимиром батько рекомендував сину запозичувати перевірені методики знаних в Росії педагогів. Однією із кращих при складенні іспитів із всесвітньої історії М.Пирогов вважав методику В.Гер'є. Її своєрідність полягала в тому, що із усього переліку питань, котрі виносилися на іспити, екзаменовані самостійно обирали собі по шість із трьох розділів. Відповідали ж лише на три із вісімнадцяти [16]. Цілком резонно М.Пирогов вважав, що й вибіркоvim, а не тільки фронталь-

ним опитуванням, можна виявити рівень засвоєння знань з усього навчального курсу. В наш час ця методика знайшла широке застосування в навчальних закладах різних рівнів.

Сам іспит також мав проходити в обстановці абсолютної толерантності. Причому вчений застерігав новачка-екзаменатора як від надмірної словоохотливості, так і від проявів зовнішніх ознак байдужості, які однаковою мірою негативно можуть вплинути на педагогічну репутацію молодого викладача.

Загалом, ставлення М.Пирогова до вчителів, викладачів вищої школи було напрочуд доброзичливим, а звання педагога він цінував надзвичайно високо. Це видно навіть із листів, адресованих на “Велику Землю” ще під час Кримської війни. В одному із них він пише: “Для вчителя такої прикладної науки, як медицина, що має відношення до всіх атрибутів людської натури (як своєї власної, так і іншого, чужого “я”), для вчителя – говорю – для такої науки необхідна, окрім наукових знань і досвіду, ще сумлінність, придбана тільки тяжким мистецтвом самоусвідомлення та знання людської натури” [17]. Не менш наполегливо військовий хірург обстоював цю думку в листі до попечителя МХА, генерала М.Аненкова: *“Гідність наставника, що керує освітою лікарів, за моїми поняттями, настільки важлива, що кожен із нас повинен зробити для себе обов’язком цінувати цю гідність в тому чи навіть більшому ступені, як взагалі цінують у суспільстві чесне і благородне ім’я людини”* [18].

Попри те, що в листуванні мова йде про наставника-медика, ці слова-заповіді М.Пирогова з повним правом можна віднести до педагогів будь-якого статусу чи рангу. Це ідейний дороговказ усім молодим людям, які збираються обрати справою свого життя роботу вчителя.

Таким чином, епістолярна спадщина М.Пирогова є важливою складовою його творчої діяльності, ключем до глибшого розуміння непересічної постаті вченого-педагога. У приватному листуванні знаходимо розлогіші замальовки до портрета вчителя, педагога вищої школи, наставника, які сукупно дають нам можливість сформулювати цілісне уявлення про освітянина нового покоління, яким його бачив М.Пирогов.

Література

1. Пирогов Н.И. Севастопольские письма и воспоминания. – М., 1950. – С.468-469.
2. Пирогов Н.И. Избр.пед.соч. – М., 1952. – С. 526
3. Там само. – С. 526.
4. Извлечение из письма Н.И. Пирогова, из Гельдейберга. – СПб., [Б.г.], – С.9-14.
5. ЦДІА України. – Ф.707. – Оп.25. – Спр.51. – Арк.12–13.
6. Извлечение из письма Н. И. Пирогова, из Гельдейберга. – С.17.
7. Пирогов Н.И. Избр.пед.соч. – М., 1985. – С. 412.
8. Там само. – С.537-538.
9. Пирогов Н.И. Избр.пед.соч. – М., 1952. – С. 400.
10. Там само. – С. 542.
11. Пирогов Н.И. Избр.пед.соч. – М., 1985. – С. 397.
12. Пирогов Н.И. Письма к сыну // Сборник отделения русского языка и словесности Российской академии наук. – 1917. – № 4. – Т.95. – С. 61.
13. Пирогов Н.И. Избр.пед.соч. – М., 1985. – С. 427.
14. Там само. – С.429.
15. Там само. – С.428.
16. Пирогов Н.И. Письма к сыну // Сборник отделения русского языка и словесности Российской академии наук. – 1917. – № 4. – Т. 95. – С. 8-9.
17. Пирогов Н.И. Севастопольские письма и воспитания. – М., 1950. – С.403.
18. Там само. – С.485.

*П'янковський Г.В.
Військовий гуманітарний інститут*

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Відомо, що боєздатність Збройних Сил великою, а іноді й вирішальним чином залежить від людського фактору, морального духу військовослужбовців. Тому одним із головних завдань будівництва та розвитку Збройних Сил України є опрацювання та надбання сучасних форм кадрової політики. Нині кадрова політика у Збройних Силах формується Президентом України